

A *Fides et ratio* eredeti szándéka

ROKAY ZOLTÁN

Született Szabadkán, 1947-ben. Teológiai és filozófiai tanulmányait Innsbruckban folytatta, lelkipásztori tevékenységét a szabadkai egyházmegyében. Teológiai doktorátust Innsbruckban, filozófiai doktorátust Kielben szerzett. 1997 óta a budapesti PPKÉ Hittudományi karán a 2. sz. Keresztény bölcséleti tanszék vezetője.

II. János Pál pápa *Fides et ratio* terjedelmes enciklikájáról több ismertetés látott napvilágot. Meg kell említeni a *Stimmen der Zeit* 1999/1. számában Albert Keller tollából megjelent méltatást (*Vernunft und Glaube*), amely inkább a hitre összpontosítja a figyelmet. Aquinói Szent Tamásra hivatkozva, aki szerint a hit a személyt érinti, míg a tudás a kijelentéseknél marad.

A *Mérleg* 1998/3. száma részletes „hosszmetszetet” ad az enciklikáról, fejezetről fejezetre ismertetve annak tartalmát, valamint néhány véleményt vele kapcsolatban.

Az alábbi sorok célja „keresztmetszetet” adni, a legfontosabbnak tűnő szempontok szerint csoportosítani az enciklika tartalmát és így megközelíteni alapvető üzenetét. — Végül nem elvetendő felhívni a figyelmet az enciklika által említett néhány gondolkodó nevére, és néhány, az enciklika tartalmával rokon, de azt megelőző megnyilatkozásra.

Az enciklika fő szempontjai

Az enciklika lényegi kijelentését a 99. pont tartalmazza: a teológia az egyházban mindenekelőtt az igehirdetés és a katekézis szolgálatában áll. A katekézis pedig olyan kérdéseket is tartalmaz, amelyek filozófiai jellegűek. (*philosophia aliqua*). Így hát nem filozófiatörténeti enciklopédiát tartunk kezünkben, ahogyan ezt esetleg első pillantásra az enciklikában található filozófiatörténeti adatok alapján gondolnánk, hanem konkrét gondok között született pásztorlevelet. E „konkrét gondok” az alábbi címszavakban foglalhatók össze:

1. irracionizmus; 2. (erkölcsi) relativizmus; 3. az antropológiai fordulat kérdése; 4. a dialógus szükségessége.

Az irracionizmus

Az I. Vatikáni zsinatnak a racionalizmussal szemben kellett védenie a kinyilatkoztatás lehetőségét, ésszerűségét és természetfölötti voltát. Az ezredfordulón inkább annak veszélye fenyeget, hogy a kinyilatkoztatás és a hit — különböző megnyilatkozási formáiban — hozzáférhetetlen minden ésszerű és értelmes megközelítés számára. A vallás ilyen értelemben az érzelmi területre szorul, és a családi-, vagy társadalmi események egyházas

keretét, „körítését” szolgálja, de gondolkodás-, szemlélet-, cselekvés- és életmegalapozó jelleggel már nem rendelkezik. A kinyilatkoztatásba vetett hit ezzel szemben nem teszi fölöslegessé a gondolkodás olykor fárasztó és kevésbé látványos vagy népszerű feladatát, amely nem hoz mindig olyan gyors sikert, mint a gondolkodástól magát függetlenítő hiszékenység. — Lehet, hogy a racionalizmus elítélését félreértettük, és benne a ratio elítélését véljük felfedezni, vagy pedig a pasztorális munkában vélünk az átlagembernél gyorsabb és olcsóbb hatást elérni azáltal, hogy az ésszerűség felett elsiklunk.

**Az (erkölcsi)
relativizmus**

A *Fides et ratio* másik témája az igazság megismerésének elbizonytalanodása és viszonylagossá válása. A pápa nyomatékkal hangsúlyozza, hogy az egyház csak azokat a filozófiai irányzatokat ítéli el, amelyek az igazság megismerésének lehetőségét tagadják. (Ebben az összefüggésben emlékeztet a *Veritatis splendor* enciklikában mondottakra az igazság kereséséről és a hozzá való ragaszkodás kötelezettségéről. — Vö. 25. pont.) Mivel a filozófia az igazság megismeréséről és kötelező voltáról beszél, érthető, hogy a filozófiai kérdések is az egyház tanítóhivatalának hatáskörébe tartozhatnak. Nem elsősorban ismeretelméleti kérdések önmagukért történő elemzéséről van szó, hanem az erkölcsi értékek felismerésének lehetőségéről. Ezt bizonyítják az enciklika kulcsfontosságú szakaszai. Az „ismerd meg magad” című bevezetés arra emlékeztet, hogy a nyugat-európai filozófia eredete kimondottan etikai ihletésű. Itt jelentkezik az élet értelmének kérdése (3. pont: „de vitae sensu”; 6. pont: „ipsam assequendi vitae sensum”).

Az emberi szellem különböző megnyilatkozásai az enciklika szerint azt bizonyítják, hogy az ember biztos, végleges igazságokra és feltétlen értékekre vágyik (25. pont: „valores...veri”). Ebből érthető, hogy a filozófia és a teológia kölcsönhatásáról szólva, II. János Pál hangsúlyozza a moráltológiát, amely talán még inkább rá van utalva a filozófiára, mint az alapvető hittan (68. pont: „Theologia moralis...maiore indiget philosophiae auxilio”). Ugyanakkor a pápa kiemeli a kinyilatkoztatás szerepét Isten és az ember személy-mivoltának megragadásában. A radikálisan fenomenalista vagy relativista bölcselet az embert nem elégítheti ki. A pápa szerint a metafizika nélkülözhetetlen a filozófia válságának megoldásához és a torz társadalmi jelenségek kijavításához (83. pont). — A következtetés, amelyet az enciklika levon, így foglalható össze: a filozófusoknak törekedniük kell a hagyományos megismerésmód újrafelfedezésére. Így lehetne elejét venni azoknak a filozófiai irányzatoknak, amelyek végülis nihilizmushoz vezetnek. (90. pont) Az enciklika felhívja a figyelmet a pragmatizmus, erkölcsi kérdésekben a többség döntő szerepének tarthatatlan voltára. A pápa véleménye szerint a világproblémák az igazság válságából fakadnak, ezért a morálteológia olyan filozófiára szorul, amely a

Az antropológiai fordulat kérdése

valóságot oksági és kommunikatív felépítésben tanulmányozza. Felszólítása azonban a természettudomány úttörőihöz is szól: kutatásukat abban az egészben folytassák, amelyet a filozófiai és erkölcsi értékek határoznak meg (106. pont).

Az enciklika az antropológiai fordulat kérdésére is kitér. Először dicsérőleg nyilatkozik róla: „Kétségtelen, hogy az újabb filozófiának dicséretére válik, hogy figyelmét az emberre irányítja” (5. pont). Arra is rámutat azonban, hogy a lét kérdésének elhanyagolása az emberi megismerés kutatásából fakad. Nincs többé metafizikai, csak ismeretelméleti kérdésfeltevés. A megoldás ott keresendő, hogy a metafizikai irányú filozófiákat helytelenül állítják szembe az antropológiával. Az emberi személy ugyanis a „léttel való találkozás kitüntetett helye” (83.). A Khalkédóni zsinatra hivatkozva a dokumentum emlékezetbe idézi az isteni és emberi természet viszonyát a Megtestesült Ige misztériumában.

A dialógus szükségessége

Az agnoszticizmussal és a racionalizmussal együtt az enciklika bírálja a felszabadulás teológiáját is, amely kritikátlanul átvette a marxizmus elemeit (54. pont). Ez azonban nem akadályozza a pápát a párbeszéd gondolatának hangsúlyozásában. A keresztény igehirdetés ugyanis kezdetől párbeszédet folytat a kor filozófiai irányzataival. Aquinói Szent Tamást is mint az eszmecsere példaképét említi az enciklika (43.). A filozófiai gondolkodás nemegyszer a párbeszéd egyedüli helye azokkal, akik nem hívők. A II. Vatikáni zsinatra hivatkozva (GS 92) az enciklika ennek a párbeszédnek feltételeit is hangsúlyozza: ez pedig a kellő okosság és az igazság kizárólagos szeretete (10.).

Név szerint említett gondolkodók

Néhány szó az enciklikában név szerint előforduló filozófusok egyikéről-másikáról.

¹DS 3201-3241. Vö. Méreleg 3/81: *Bemutatjuk A. Rosminit*, 246-250.; 3/98: *A paptudós Rosmini*, 294-299.

²A *garonne-i paraszt* az idén jelent meg magyar fordításban — vö. még: *Vigilia* 1967. 615-619. A *garonne-i paraszt*; Méreleg, 1/67: *Maritain megtagadta tanítványait* 69-84. és 3/73: *Maritain legszebb műve* 285-287.

³Vö. A *Bárány Menyasszonya*, Pécs, 1998.

Az enciklika hangsúlyozza, hogy az egyház egyetlen filozófiai iskolát vagy irányt sem részesít előnyben a többi rovására (49.). Nem egészen érdektelen azonban az újabb korok filozófusainak név szerinti említése, vagy az azokra történő utalás. Így olvashatjuk többek között Newman nevét, Rosminiét akinek Negyven tévedését az egyház 1887-ben elítélte.¹ Maritainét², továbbá az azóta szentté avatott Edith Steinét³. Találkozunk kora hivatalos dán evangélikus egyházának kíméletlen bírálójával, Kierkegaarddal, valamint Pascallal, aki a Port Royallal rokonszenvezett, és a filozófusok Istenével Ábrahám, Izsák és Jákob Istenét állította szembe. Ezek a gondolkodók Szent Pállal és az egyházatyákkal a hitnek az észet megtisztító hivatását hangsúlyozzák (76. pont), és a filozófiát figyelmeztetik lehetségeinek hatáira.

Heideggerre emlékeztet a megfogalmazás: „az ember a léttel való találkozás kitüntetett helye” (83.). Az „instrumentális ész” (47.) említése pedig Horkheimer: *Az instrumentális ész kritikája* című mű-

vét juttatja eszünkbe, aki a fogyasztótársadalmat a frankfurti iskola szemszögéből bírálja. Meg kell említeni, hogy az enciklika különbséget tesz a fenomenalizmus és a fenomenológia között. Az előbbit elégtelennek tartja az alapvető kérdések megmagyarázására, az utóbbit viszont pozitívan értékeli (59. pont: „olyanok is voltak, akik a hit követelményeit a fenomenológiai módszerben akarták érvényesíteni”).

Az enciklika előzményei

Nem kell külön említést tennünk az I. és II. Vatikáni zsinat tanításáról, valamint XII. Piusz *Humani generis*-éről, amely a *Fides et ratio*-hoz hasonlóan elmarasztalja az immanentizmust, pragmatizmust és hisztoricizmust. Nincs kizárva azonban, hogy nem mindenki előtt ismeretes, hogy Karl Rahner egy tanulmányában igen pozitívan értékeli az I. Vatikáni zsinat tanítását az észről.⁴ Nem szabad megfeledkezni Joseph Ratzinger, *Glaube und Zukunft* (Hit és jövő) című rádióelőadás-sorozatáról sem, amelynek a *Hit és filozófia* című része behatóan foglalkozik a 20. század problémájával.⁵

A filozófiatanítás szükséges voltával a teológiai felsőoktatásban a II. Vatikáni zsinaton az *Optatum totius* dokumentum 15. pontja foglalkozik. A zsinatot követően a bibliai tudományok és az egyházatyák tanulmányozása nagy lendületet vett az egyházban. Az enciklika 60. pontja „csodálkozva és sajnálattal” állapítja meg a filozófiai képzés ezt követő hanyatlását. Hasonló hangnemben nyilatkozik a Nevelésügyi Kongregáció már 1972-ben, pontos útbaigazításokat adva a filozófiatanítást illetőleg. — Mind az említett dokumentum, mind több, a témával kapcsolatos cikk hangsúlyozza a filozófia szerepét a dialógusban és szükségességét a papi képzésben.⁶

Aligha lehet a bibliai tudományok fellendülését felelőssé tenni a filozófia iránti érdeklődés háttérbe szorulásáért; talán inkább arról van szó, hogy a mai ember fogékonyabb az események, elbeszélések, képek, mint az elvont gondolkodás iránt. Kétségtelen azonban, hogy a Biblia értelmezése filozófiai jártasságot feltételez (vö. az enciklika 55. pontját: „...a különböző hermeneutikai módszereknek is van filozófiai hátterük.”).

A filozófia és az élet értelme válságának összefüggéséről többek között Hans Ludwig Ollig SJ. írt részletes ismertetést⁷. Az emberi tapasztalat leszűkítése, a célirányosság és a relativizmus problémájával mindenekelőtt Robert Spaemann foglalkozik⁸. Az enciklika által érintett összes többi tárgykör is beláthatatlan irodalomra tekint vissza.

⁴*Philosophie und Theologie*. in: *Theologie und Philosophie*, 1972. 1-15. különösen 5-7

⁵München, 2¹⁹⁷¹

⁶Vö. Jörg Splett: *A filozófia a papi képzésben — Die Philosophie in der Priesterausbildung*. in: Sankt Georgen, Frankfurt, 1976. 40-41.

⁷*Umstrittene Philosophie*. in: *Theologie und Philosophie*, 1981. 161-203.

⁸Vö. *Die Frage Wozu?* 1981, München; *A modern világszemlélet alkonya és a keresztény vallás*. in: *Mérleg* 3/1984; *A relativizmus zsákutcája*. in: *Communio*, 1994 Karácsony.